

TALABALAR SOTSIAL IQTIDORINING TARKIBIY KOMPONENTLARI UMUMIY XARAKTERISTIKASI

M.A.Ibrogimov¹

Mas'ul muallif: Ibrogimov Muhammadrasul Abdumumin o'g'li, O'zbekiston Milliy universiteti Psixologiya kafedrasida katta o'qituvchisi.

Accepted: 24 Sentabr 2026

Published: 24 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC-BY-4.0) license.

Iqtibos uchun: Ibrogimov, M. A. TALABALAR SOTSIAL IQTIDORINING TARKIBIY KOMPONENTLARI UMUMIY XARAKTERISTIKASI / M. A. Ibrogimov // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 9, № 2. — B. 434–438.

1. O'zbekiston Milliy universiteti Psixologiya kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Iqtidor shaxs shakllanishida eng muhim omil hisoblanadi. Sotsial iqtidor shaxsning jamiyatning o'rnini belgilashda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida tahsil oluvchi talabalarning sotsial iqtidorlik sifatlarini baholash natijalari tahlil qilingan. Baholashda sotsial iqtidorli talabalarning xarakter xususiyatlarining birlamchi empirik natijalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: iqtidor, sotsial iqtidor, talabalar, yetakchilik, iqtidor sifatleri.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРНЫХ КОМПОНЕНТОВ СОЦИАЛЬНОЙ ОДАРЕННОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация. Одаренность – важнейший фактор формирования личности. Социальная одаренность является важным инструментом определения места человека в обществе. В данной статье анализируются результаты оценки качеств социального одаренности студентов, обучающихся в высших учебных заведениях. В ходе оценки были проанализированы первичные эмпирические результаты, касающиеся черт характера социально одаренных студентов.

Ключевые слова: одаренность, социальная одаренность, студенты, лидерство, особенности одаренности.

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE STRUCTURAL COMPONENTS OF STUDENTS' SOCIAL GIFTEDNESS

Abstract. Giftedness is the most important factor in personality formation. Social giftedness is an important tool for determining a person's place in society. This article analyzes the results of assessing qualities of the giftedness of students studying in higher educational institutions. During the assessment, the primary empirical results regarding the character traits of socially gifted students were analyzed.

Keywords: giftedness, social giftedness, students, leadership, qualities of giftedness.

Kirish. Sotsial iqtidor masalasi zamonaviy psixologiyada, ayniqsa, ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar kontekstida dolzarb ilmiy muammolardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Mavjud ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, sotsial iqtidorni shakllantiruvchi omillar va uning namoyon bo'lish xususiyatlari asosan shaxs ontogenezining erta bosqichlarida tadqiq etilgan. Biroq yetuklikning boshlang'ich bosqichida, ayniqsa, talabalar kabi ijtimoiy jihatdan faollashish ostonasida turgan yoshlar guruhiga nisbatan bu muammoga yetarlicha ilmiy e'tibor qaratilmagan.

Talabalar – jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy rivojlanish jarayonlarida faol ishtirok etishi kutilayotgan istiqbolli kadrlar qatlami hisoblanadi. Ular kelajakda rahbarlik vazifalarini bajaruvchi, turli ijtimoiy jarayonlarni boshqarishda ishtirok etuvchi sub'ektlar sifatida shakllanadi. Shu munosabat bilan, talabalarda sotsial iqtidor darajasini aniqlash va rivojlantirish masalasi nafaqat shaxsiy o'sish nuqtai nazaridan, balki milliy kadrlar salohiyatini yuksaltirish nuqtai nazaridan ham strategik ahamiyatga egadir.

Sotsial iqtidor – shaxsning ijtimoiy muhitda samarali faoliyat yuritish, ijtimoiy munosabatlarga ongli tarzda kirisha olish, guruhda o'z o'rnini topa bilish, ta'sir ko'rsata olish, yetakchilik va ijtimoiy adaptatsiya qobiliyatlarini qamrab olgan murakkab psixologik tuzilma hisoblanadi. Mazkur qobiliyatni ilmiy jihatdan baholash va tarkibiy komponentlarini aniqlash uchun, avvalo, uning sotsial-psixologik prediktorlarini tahlil etish zarur. Bu orqali talabalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini hamda jamiyatdagi ijtimoiy rolini to'g'ri belgilash imkoniyati yaratiladi.

Talabalar sotsial iqtidorining ijtimoiy-psixologik tahlilini amalga oshirishda ayrim metodik qiyinchiliklar kuzatilishi, o'z navbatda tadqiqotni tashkil etish bir necha bosqichli jarayon ekanligi va dissertatsion tadqiqotning yakuniy natijalari kelgusida sotsial iqtidorli talabalarga xos xususiyatlarning psixologik prognozlash uchun ilmiy tayanch bo'lib qolishi ko'zda tutilgan edi. Shuning uchun tadqiqotning dastlabki bosqichida sotsial iqtidorning asosiy belgilovchilarini aniqlab olishdan iborat bo'ladi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Mazkur tadqiqot bevosita sotsial iqtidor fenomeni haqidagi mavjud bilimlarni to'liq qamrab olmasada, ayrim tadqiqotlarga

asoslanib, uning ayrim tizimli elementlari – xususan, kommunikativ qobiliyatlar va ma'naviy-axloqiy qadriyatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ilmiy asosda ko'rib chiqish imkonini beradi va talabalar sotsial iqtidorining psixologik prediktorlarini aniqlashni ta'minlaydi [2],[3].

Ilmiy an'analar nuqtai nazaridan inson «boshqasi» sifatida qaraladigan ilk psixologik konsepsiyalar antik falsafada shakllangan. Samarali muloqotga erishish insonning kommunikativ qobiliyatlari, muloqotning maqsadli va ixtiyoriy xususiyatlari hamda suhbatdoshni tushunish, qabul qilish va umumiy kelishuvga intilish kabi jarayonlar bilan bog'liq. Bu muloqotda faol ishtirok etish, dialog tashabbuskori bo'lish va o'z fikrini erkin ifoda etish kabi jihatlar sotsial iqtidor namoyon bo'lishi uchun muhim asos hisoblanadi.

Ta'rif etilgan yondashuvlar va falsafiy-ilmiy qarashlar sotsial iqtidor tarkibida ijtimoiy xususiyatlarning alohida rol o'ynashi haqida xulosaga kelish imkonini beradi. Xususan, J. S. Renzulli va S. M. Reyeslar tomonidan ishlab chiqilgan «iqtidorning uch halqasi» nazariyasiga ko'ra, iqtidor inson faoliyatining barcha sohalarida ijodkorlik va tadqiqot tafakkuri asosida rivojlanadi [1]. Mualliflar ta'kidlashicha, iqtidorning namoyon bo'lishida faqat intellektual salohiyat emas, balki shaxsiy qiziqishlar, afzal ko'rilgan o'quv uslublari, o'zini namoyon qilish, o'z-o'zini nazorat qilish, rejalashtirish va o'rganish jarayonidan bahra olish kabi omillar ham muhim o'rin tutadi. Shuningdek, hamkorlik va muloqot salohiyatini rag'batlantiruvchi ijtimoiy omillar iqtidorni muvaffaqiyatli namoyon etishga xizmat qiladi.

Mazkur yondashuvlar sotsial iqtidorning faqat individual ravnaq emas, balki keng jamoatchilik manfaatlari va sivilizatsiya rivojlanish nuqtai nazaridan ham muhimligini tasdiqlaydi. Xususan, iqtidorli yoshlarning iqtisodiy, ilm-fan, ijtimoiy va madaniy kapital orqali kelajak avlodlar uchun global resurslarni asrashdagi ishtiroki ijtimoiy iqtidorning ahamiyatini yanada oshiradi. Tadqiqotda talabalar sotsial iqtidorining psixologik prediktorlarini aniqlash bo'yicha birlamchi tadqiqotlar uchun sotsial iqtidorning tarkibiy komponentlarini o'zida aks ettiruvchi xususiyatlarni o'rganishga imkoni beruvchi metodikalar asosida yondashish muhim deb hisoblanadi.

Foydalanilgan metodika bir vaqtini o'zida sotsial iqtidorning baholashga xizmat qiluvchi mezonlarning bir qatorini o'z ichiga oladi, ya'ni birinchi navbatda turli ijtimoiy vaziyatlarga moslashuvchanligi, konstruktiv shaxsga xos o'zini o'zi qabul qilish, shaxslararo munosabatda har xil ijtimoiy-xususiyatga ega bo'lgan insonlarni qabul qilishi va ular bilan munosabat o'rnatishi, emotsional komfort — bu inson o'zini ishonchli, xotirjam va xavfsiz his qiladigan holatdir. Bu holat odamga optimistik bo'lish, qo'rquv va xavotirdan xoli bo'lish, his-tuyg'ularini ochiq ifoda etish imkonini berishi, shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini va o'zini sub'ektiv nazorat qilishi, ustunlikka va yetakchilikka intilishidan iborat mezonlar mavjud. Tadqiqotda talabalar sotsial iqtidorining muhim va ahamiyatli prediktorlarini aniqlashning birinchi bosqichida o'rganilayotgan xususiyatga moyillik holatini aniqlashdan iborat edi. Shu sababli ham ushbu so'rovnomani talabalarning sotsial iqtidorlik darajasini baholashga xizmat qiluvchi muhim metodika sifatida tanlab olindi.

So'rovnomani amaliyotda tatbiq etishda ikki jihatga e'tibor qaratildi. Birinchi navbatda so'rovnomaga orqali talabalarning sotsial iqtidorlik darajasiga moyillik va xayrixohlik darjasini aniqlashda so'rovnomaning baholash shkalalari bo'yicha sinaluvchilarning yuqori, o'rta va quyi me'yoriy ko'rsatkichlar bo'yicha ulushlarini aniqlashdan iborat edi. Ikkinchisi esa statistik mezoniga ko'ra so'rovnomaning natijalari noparametrik xarakterga egaligi sababli, uning barchasi belgilangan mezonlarga tayanib tahlil etishni talab etadi.

Tadqiqot tanlamasini yuqori ko'rsatkichli talabalar guruhi asosida tanlab olish, ijtimoiy iqtidorning psixologik asoslarini aniqlashda metodologik jihatdan asosli va natijador yondashuv hisoblanadi.

Natijalar va muhokamalar. Talabalar sotsial iqtidorining tavsiflovchi prediktorlarni tadqiq etish uchun asosiy mezon sifatida xizmat qiladigan navbatdagi mezon sotsial intellekt hisoblanadi. Ushbu yo'nalishdagi natijalar olish uchun "Sotsial intellekt" so'rovnomasi (Bass-Darki testining G. Rezapkina modifikatsiyasi asosida)[5]. So'rovnomani tatbiq etishdan oldin dastlabki tajribalarda Dj.Gilfordning "Sotsial intellekt" testi tatbiq etildi[4]. Ammo testning stimullarini idrok etish hamda sinaluvchilar bilan gugal formda test sinovlarini tashkil etishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish mazmunida ushbu metodika tanlandi. So'rovnomaga natijalar asosida bir qator ahamiyatli qiymatlar olindi. Sotsial iqtidorning ijtimoiy-psixologik diagnostikasi masalasidagi tadqiqotlarda ilgari surilgan g'oyalarga ko'ra Iqtidorlikning xulq-atvor belgilari (ayniqsa, instrumental va motivatsion omillar) o'zgaruvchan va ko'pincha ziddiyatli shaklda namoyon bo'ladi, chunki ular ko'p jihatdan faoliyatning predmet mazmuni va sotsial intellektga bog'liqdir deb ko'rsatiladi. Shunga asoslanib, sotsial iqtidorli talabalarning xususiyatlarni belgilovi ijtimoiy-psixologik omillardan biri sifatida aynan sotsial intellekt tanlab olindi. Shu sababli ham talabalar sotsial iqtidorini tadqiq etishning muhim sharti sifatida sotsial iqtidorlik holatini o'rganishga harakat qilindi. Sotsial intellekt diagnostikasi ham ancha nozik va kam o'rganish vositasiga ega. Ushbu intellektning xususiyatlari o'rganishga doir metodikalar orasida mahalliy tadqiqotlarda Dj.Gilford metodikasi qo'llaniladi, ammo ushbu metodika bilan bog'liq muammolarni yuqorida aytib o'tdik[6]. Shu sababli kam sonli va mahalliy muhit uchun bevosita Psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy tayyorgarlik bosqichida foydalanilga o'rgatilayotgan Bass-Darki testining G. Rezapkina modifikatsiyasidan iborat "Sotsial intellekt" so'rovnomasidan foydalanildi. So'rovnomaga foydalanish uchun "Q-ma'lumot" olish tizimiga muvofiq. Uning stimullari savolnoma xarakterga ega va o'z navbatida sotsial iqtidorning tarkibiy jabhalarini o'rganishga, xususan, kommunikativ qobiliyatlar, o'z-o'zini baholash va o'zini anglash kabi muhim psixologik komponentlarni tadqiq etishga mo'ljallangan va quyidagi baholash shkalalariga ega: o'z-o'zini anglash – o'z motivlari, ehtiyojlari, emotsiyalarini anglash qobiliyati, o'z-o'zini nazorat, kirishimlilik, o'z-o'zini motivatsiyalash – o'z oldiga maqsad qo'ya olish va unga erishish qobiliyati. Endi to'g'ridan to'g'ri talabalarning sotsial iqtidoriga xos prediktorlarni aniqlash borasidagi dastlabki sa'yi harakatlarda sotsial intellektni diagnostika instrumentariysidan foydalanil lozim topildi. Uning tavsiflovchi natijalar quyida keltiriladi (1-jadval).

1-jadval

Talabalarining "Sotsial intellekt" so'rovnomasi bo'yicha o'rganish natijalari (Kruskal-Uolles H-mezoni)

№	Shkalalar	Daraja	N	O'rtacha rang	H	p
					896.15	0.000**
	O'z-o'zini anglash	Quy	1082	541.50		
		O'rta	293	1229.00		
		Yuqori	52	1401.50		
	O'zini o'zi nazorat	Quy	982	455.98	94.18	0.000**
		O'rta	270	700.20		
		Yuqori	175	763.77		
	Empatiya	Quy	616	672.98	19.42	0.000**
		O'rta	530	718.46		
		Yuqori	281	795.51		
	Kirishimlilik	Quy	889	613.86	41.84	0.000**
		O'rta	391	632.76		
		Yuqori	147	766.29		
	O'zini o'zi motivlashtirish	Quy	715	487.55	464.87	0.000**
		O'rta	458	888.96		
		Yuqori	254	970.48		

Izoh:**- $p \leq 0.01$;

Sotsial intellektni o'rganish so'rovnomasining natijalari ham noparametrik xarakterga ega bo'lib, ularning ushbu toifa statistika tahlil mezonlariga tayangan holda tahlil etishga erishiladi.

Ushbu "Sotsial intellekt" so'rovnomasi natijalari asosida talabalarining sotsial iqtidorini aniqlashda asosiy psixologik prediktorlarni tahlil qilishda yordam beradi. Empirik ko'rsatkichlar statistik mezonlar (Kruskal-Uolles H-kriteriyasi) mazmunan singdirilgan, shaklda tahlil qilindi. Diagnostika natijalari 1427 talabadan olingan bo'lib, ularning natijalaridagi sotsial inettellekt darajalari o'rtasidagi ishonchlikni tafovutlari $p \leq 0.01$ darajada ishonchli hisoblanadi.

O'z-o'zini anglash shkalasi bo'yicha respondentlarning o'rtacha rang ko'rsatkichlari quy (541.50). o'rta (1229.00) va yuqori (1401.50) sotsial intellekt darajalarida ishonchlik ko'rsatkichini aks ettirdi ($H = 896.15$, $p \leq 0.01$). Empirik ko'rsatkichlar o'z-o'zini anglash salohiyati sotsial iqtidorning eng kuchli prediktori ekanligini ko'rsatadi. Yuqori o'zini anglaydigan talabalar shaxsiy emotsiya va ijtimoiy roli haqida ongli tushunchaga ega bo'lib, ijtimoiy munosabatlarda faol va samarali ishtirok etadilar.

O'zini o'zi nazorat qilish shkalasi bo'yicha respondentlarning o'rtacha rang ko'rsatkichlari quy (455.98). o'rta (700.20) va yuqori (763.77) sotsial intellekt darajalarida ishonchlik ko'rsatkichini aks ettirdi ($H = 94.18$, $p \leq 0.01$). Bu natijalar sog'lom ijtimoiy adaptatsiyaga nazorat darajasi yuqori bo'lgan talabalarining ko'rsatkichlari muhimligini tasdiqlaydi. Bu shuni anglatadiki, o'zini nazoratiga egalik hollarda ijtimoiy erkinlikni to'g'ri yo'naltirish mumkin. Demak, sotsial iqtidor uchun yuqori va barqaror nazorat muhim ekan.

Empatiya shkalasi bo'yicha talabalarining o'rtacha rang ko'rsatkichlari quy (672.98). o'rta (718.46) va yuqori (795.51) sotsial intellekt darajalarida ishonchlik ko'rsatkichini aks ettirdi ($H = 19.42$, $p \leq 0.01$). Empirik ko'rsatkichlar sotsial iqtidor uchun zarur tanlanmalar va prediktorlar uchun empatiya yuqori bo'lgan talabalar boshqalarning hissiyotini yaxshi tushunadi va munosabatlarda mulohazali hisoblanadi. H-kriteriy nisbatan kichik bo'lsa-da, $p \leq 0.01$ natija statistik ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Bu omil sotsial iqtidorning muhim, lekin yorqin emas, "quyi mazmundagi" komponentlaridan biri hisoblanadi.

Kirishimlilik shkalasi bo'yicha talabalarining o'rtacha rang ko'rsatkichlari quy (613.86). o'rta (632.76) va yuqori (766.29) sotsial intellekt darajalarida ishonchlik ko'rsatkichini aks ettirdi ($H = 41.84$, $p \leq 0.01$).

Empirik ko'rsatkichlar kiritishimlilik yuqori va sotsial iqtidorning muhim tarkibiy xususiyati sifatida qabul qilin va shaxsdan zarur o'rinlarda ijtimoiy munosabatlarda ochiq bo'lishini ko'rsatadi. Demak, sotsial iqtidor faqat tashqi faollik emas, balki ongli, maqsadli ijtimoiy kirishuv ekanligi tasdiqlandi.

O'zini o'zi motivlashtirish shkalasi bo'yicha ham talabalarda o'ziga xos munosabat kuzatildi. Bu esa quyidagi natijalarni o'zida aks ettirdi: talabalarining o'rtacha rang ko'rsatkichlari quy (487.55). o'rta (888.96) va yuqori (970.48) sotsial intellekt darajalarida ishonchlik ko'rsatkichini aks ettirdi ($H = 41.84$, $p \leq 0.01$). O'zini o'zi ilhomlantirish, ichki motivatsiya va maqsadga intiluvchanlik sotsial iqtidorning kuchli asosi hisoblanadi. Bu ko'rsatkich bo'yicha ham H katta va $p \leq 0.01$ natijalari orqali statistik ahamiyatli farqlar qayd etilgan. Motivatsiyali talabalar ijtimoiy jarayonlarda tashabbuskor va mas'uliyatli bo'lishga moyildir. Empirik ko'rsatkichlarga tayanib, sotsial iqtidorli talabalarni aniqlashda "o'z-o'zini anglash", O'zini o'zi nazorat, empatiya, kirishimlilik va "o'zini o'zi motivlashtirish" ko'rsatkichlari asosiy tanlov mezonlari sifatida e'tiborga olinishi kerak. Chunki ular ijtimoiy faollikning ichki, barqaror va maqsadli manbalari hisoblanadi. Ushbu empirik tahlilni davomi sifatida sotsial iqtidorning tarkibiy komponentlarini o'rganish borasidagi navbatdagi muammo shaxsning motivatsiyasi orqali o'rganish zarur deb hisoblandi. Shu sababli sotsial iqtidorni psixodiagnostik o'rganish

yo'nalishlari orasida asosiy o'rin motivatsiya tizimini baholashga tegishlidir. Biz shuni ta'kidlaymizki, motivatsiya sohasini, ayniqsa muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasini baholash talabalar sotsial iqtidorini aniqlash uchun ajralmas komponent hisoblanadi. Ta'lim jarayonida sotsial iqtidorlik shaxslarning motivatsiyasini, uning tuzilishi va yo'nalishini aniqlashda motivatsiyani tadqiq etish metodikalarga tayanish muhim. Buning uchun A.Reanning "Muvaffaqiyat motivatsiyasi va mag'lubiyatdan qo'rqish motivatsiyasi" so'rovnoma ham tanlab olindi. Bu sotsial iqtidor tizimida motivatsiyaning o'rnini psixologik tadqiq etish imkoniyatini beradi. So'rovnoma tadqiqotda foydalanish imkoniyati qulay va o'z navbati talabalarining muvaffaqiyatga moyillik va mag'lubmyaidan qochish motivatsiyasi xususiyatlarini o'rganishga xizmat qiladi. Talabalar sotsial iqtidori tizimida motivatsiya tizimining darajasi qanday dinamika egaligini aniqlashga xizmat qiladi. So'rovnoma muvaffaqiyat motivatsiyasiga moyillik va mag'lubiyatdan qochish motivatsiyasini darjalar beradi. Me'yoriy ko'rsatkichlari 0-7 ball, 8-13 ball va 14-20 ball, ya'ni quyi, o'rta va yuqori darajalarni ifodalaydi[8].

Shaxs sotsial iqtidorini o'rganishda tadqiqotimizning dasturiga V.V.Sinyavskiy va B.A.Fedorshin tomonidan ishlab chiqilgan "Shaxsning kommunikativ va tashkilotchilik moyilliklari diagnostikasi" metodikasidan ham foydalanildi. Ayrim tadqiqodchilar sotsial iqtidorni yetakchilik, muloqotmandlik va tashkilotchilik qobiliyati sifatida ham munosabat bildiradilar[7]. Shuni inobatda olib tadqiqotning umumiy tanlanmasi asosida yuqori kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatiga ega talabalarni saralab olish uchun ham mazkur metodikadan saralab olindi. Demak, birlamchi tadqiqot natijalar ustida to'htalib o'tiladi (2-jadval).

2-jadval

Talabalarining "Kommunikativ va tashkilotchilik" qobiliyati va "Muvaffaqiyatga bo'lgan motivatsiya va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish" so'rovnomalari natijalari (Kruskal-Uolles H-mezoni)

Nº	Shklalar	Darajalari	N	O'rtacha rang	H	p
	Muvaffaqiyatga erishi	Quyi	255	656.53	6.57	0.037*
		O'rta	926	716.13		
		Yuqori	246	733.69		
	Kommunikativ	Quyi	415	358	1218.63	0.000**
		O'rta	867	788		
		Yuqori	145	1144		
	Tashkilotchilik	Quyi	453	227	1299.76	0.000**
		O'rta	771	605		
		Yuqori	203	1092		

Izoh: *- $p \leq 0.05$, **- $p \leq 0.01$.

Talabalarining motivatsiyasining sotsial iqtidor tizimidagi o'rnini aniqlashda harakatlarga ko'ra respondentlarning ko'rsatkichlari quyidagicha ko'rinish oldi: talabalarining o'rtacha rang ko'rsatkichlari quyi (656.53). o'rta (716.13) va yuqori (733.69) motivatsiya darajalarida ishonchlik ko'rsatkichini aks ettirdi ($H=6.57$, $p \leq 0.05$). Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi sotsial iqtidorni shakllantiruvchi muhim, biroq o'rtacha ta'sirga ega psixologik omil sifatida namoyon bo'lmoqda. H qiymatining nisbatan pastligi (6.57), shu motivatsion ko'rsatkichning boshqa omillar bilan birgalikda to'liqroq namoyon bo'lishini anglatadi. Shunga qaramay, $p = 0.037$ natija talabalar o'rtasida motivatsiya darajasi va sotsial iqtidor o'rtasidagi bog'liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Demak, talabalar sotsial iqtidori tarkibiy jihatlarida motivatsiya tizimini inobatga olish ham muhim ekan.

Kommunikativ qobiliyatlar shkalasi bo'yicha talabalarining o'rtacha rang ko'rsatkichlari quyi (358). o'rta (788) va yuqori (1144) motivatsiya darajalarida ishonchlik ko'rsatkichini aks ettirdi ($H=1218.63$, $p \leq 0.01$). Empirik qiymatlar kommunikativ qobiliyat sotsial iqtidorning asosiy, kuchli prediktori sifatida ajralib turibdi. Juda yuqori H qiymat (1218.63) va $p \leq 0.01$ natija orqali statistik jihatdan ishonchli farqlar qayd etilgan. Yuqori kommunikativ darajali talabalar muloqotda faol, fikrni erkin ifoda eta oladi, guruhda o'z o'rnini to'g'ri topa oladi. Bu qobiliyat sotsial iqtidorli talabalarni aniqlashda asosiy tanlov mezon sifatida qabul qilinishi mumkin.

Tashkilotchilik qobiliyati shkalasi bo'yicha talabalarining o'rtacha rang ko'rsatkichlari quyi (227). o'rta (605) va yuqori (1092) motivatsiya darajalarida ishonchlik ko'rsatkichini aks ettirdi ($H=1299.76$, $p \leq 0.01$). Tashkilotchilik qobiliyati ham sotsial iqtidorning juda muhim psixologik asoslaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu natijalar talabalarda tashabbuskorlik, vazifalarni tashkil qilish, guruhni boshqara olish, mas'uliyat kabi ko'nikmalarining ijtimoiy samaradorlik bilan uzviy bog'liq ekanligini ko'rsatadi. H ko'rsatkichi eng yuqori darajada (1299.76), ya'ni bu faktordagi farqlar statistik jihatdan e'tiborga loyiq darajada aniq. Yuqori tashkilotchilik qobiliyati ijtimoiy-psixologik jihatdan jamiyat uchun faol ishtirok etuvchi va yetakchilik salohiyatiga ega talabalarni tanlashda muhim indikatorendir. Yuqoridagi empirik tahlillar asosida talabalar sotsial iqtidorining psixologik prediktorlari aniqlash uchun asosiy psixologik tadqiqot mezonlarini shakllantirish sotsial iqtidorning ko'p qirraliligini, ya'ni sotsial iqtidor shaxsning shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini, adaptatsiya, muloqot qobiliyati, emotsional barqarorlik, yetakchilik, o'zini va o'zgalarni qabul qilish kabi omillarni qamrab olishini va tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu komponentlar sotsial iqtidorning asosiy psixik tuzilmalari hisoblanadi.

Yuqori sotsial iqtidorga ega talabalarining umumiy xususiyatlari esa o'zini qabul qilish (18.5%) va adaptatsiya

(17.3%) – sotsial iqtidorning eng kuchli namoyon bo'lgan komponentlari hisoblanadi. Bu talabalar ichki barqaror, ijobiy "Men-konsepsiya"ga ega va yangi ijtimoiy sharoitga moslashish qobiliyati yuqori.

Emotsional komfort (16.5%) va internallik (14.6%) – stressga chidamli, o'zini nazorat qiladigan, muvaffaqiyat uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga oladigan shaxslar.

O'zgalarni qabul qilish va yetakchilikka intilish – ijtimoiy munosabatlarda bag'rikeng, hamdard va tashabbuskor bo'lgan talabalarga xos ekanligini belgilab beradi.

Psixologik mezonlar orqali aniqlangan real farqlar barcha shkalalar bo'yicha Kruskal-Uollis (H) mezon natijalarida $p \leq 0.01$ ko'rsatkichlar namoyon bo'lib, talabalarining sotsial iqtidoridagi farqlar statistik jihatdan ahamiyatli ekanini ko'rsatdi. Bu farqlar o'rganilayotgan xususiyatlar muayyan shaxsiy va ijtimoiy xususiyatlar asosida shakllangan.

Xulosa. Dastlabki empirik ma'lumotlar asosida olib borilgan tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarni berishga asos yaratadi. Shuningdek, bu xulosalar kelgusi tadqiqot bosqichida talabalarining sotsial iqtidorini ekspert baholash asosida aniqlash mezonlarini shakllantirishga zamin yaratadi. Tadqiqotning navbatdagi bosqichida talabalar sotsial iqtidorini ekspert baholash mezonlariga alohida e'tibor qaratiladi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] Renzulli J. S. The tree-ring conception of giftedness: A developmental model for creative productivity // R. I. Sternberg, J. E. Davidson (eds.). Conceptions of giftedness. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – P. 53–92.

[2] Мелентьева О. В., Мишина О. Ю. Развитие лидерских качеств обучающихся // Наука и инновации XXI века: Материалы III Всероссийской конференции молодых ученых. – Сургут: Издательство Сургутского государственного университета, 2016. – С. 327. ,

[3] Мышкина М. С. Устойчивость выбора как проявление социальной одаренности // Социальные явления. – 2020. – № 2. – С. 54–61.

[4] Холодная, М.А. Перспективы исследований в области психологии способностей / М.А.Холодная // Психологический журнал. – 2007. – Т. 28. № 1. – С. 28 – 37.

[5] Шалаева Т. И. Использование методики исследования социального интеллекта в профконсультировании: Методическое пособие. Саратов.: Изд-во Поволж. межрегион, учеб. Центра, 2000. - 52 с.

[6] Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. -М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1998. — 512 с.

[7]. Одаренность детей и подростков и методы ее исследования / В. Штерн. – М., 1926.-410 с.

[8] Щелбанова Е. И. Психологическая диагностика одаренности школьников: проблемы, методы, результаты исследований и практики. — М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. 368 с.